

Götz Aly

Hitlerova socijalna država. Pljačka, rasni rat i nacionalni socijalizam

Fraktura, Zaprešić, 2012.

Tihomir Cipek

Njemački politolog i povjesničar Götz Aly ubraja se među znanstvenike čija su istraživanja nedvojbeno unaprijedila spoznaje o razmjerima i uzroku nacističkog genocida nad Židovima. Istodobno, Aly slovi i kao jedan od najprovokativnijih njemačkih znanstvenika čije knjige izazivaju žestoke javne rasprave. Vrlo su mu zapažene knjige *Vordenker der Vernichtung (Idejni začetnici uništenja)*, *Macht, Geist, Wahn. Kontinuitäten deutschen Denkens (Moć, duh, ludio. Kontinuiteti njemačkog mišljenja)* i *Endlösung. Völkerverschiebung und der Mord an der europäischen Juden (Konačno rješenje. Preseljenje naroda i ubojstvo europskih Židova)* koju je napisao zajedno sa Susanne Heim. U suradnji s Christianom Gerlachom nastalo je *Das letzte Kapitel. Der Mord an den ungarischen Juden (Posljednje poglavlje. Ubojstvo mađarskih Židova)*, knjiga u kojoj je upozorio na proces "mađarizacije", odnosno pljačkanja židovske imovine. Potaknut tim spoznajama nastavio je istraživati način na koji je pljačka židovske imovine bila povezana s politikom genocida koju je provodio Treći Reich, što predstavlja jednu od središnjih tema knjige koju predstavljam.

U knjizi, koja je na hrvatski prevedena kao *Hitlerova socijalna država*, Götz Aly nastoji odgovoriti na pitanje zašto je nacistički režim uživao veliko povjerenje gotovo svih Nijemaca. U traženju odgovora autor polazi od političko-ekonomske analize socijalne politike Trećeg Reicha, ističući da nacionalsocijalistička ideja o stvaranju skladne, "krvlju i tlom" određene narodne zajednice (*Volksgemeinschaft*) nije bila isključivo puka nacistička propaganda, nego da su nacisti uistinu nastojali stvoriti jedinstvenu i solidarnu zajednicu svih Nijemaca. Svaki član te zajednice tre-

Tihomir Cipek, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti. Predaje, među ostalim, kolegij "Povijest fašizma". E-pošta: tcipek@fpzg.hr

bao je biti zbrinut, i to bez obzira na svoje socijalno podrijetlo. Hitlerov Treći Reich je, prema Alyevu mišljenju, bio "konsenzusna diktatura" koju su Nijemci podržavali upravo zato što im je omogućila razmjerno visok životni standard utemeljen na pljački satelitskih i okupiranih zemalja te masovnome grabežnom umorstvu Židova. Autor ističe da su najširi slojevi njemačkog stanovništva imali materijalne koristi od nacionalsocijalističke diktature, koja je potaknuta iskustvom Prvoga svjetskog rata osvijestila činjenicu da je upravo zadovoljavanje životnih potreba naroda presudno za stabilnost političkog poretka. Premda nije riječ o osobito originalnoj misli, Aly prvi naglašava tu lapidarnu računicu: dok režim ima dovoljno kruha, putra i pekmeza, dotle ima i široku narodnu podršku. Formula je, dakle, jednostavna: prosječni Nijemac pogleda punu staklenku pekmeza i shvati da su diktatura i Hitler zapravo dobri poput njezina slatkog sadržaja. Na kraju knjige autor svoju glavnu tezu podupire parafrazom Horkheimerove tvrdnje prema kojoj onaj tko ne želi govoriti o kapitalizmu treba šutjeti o fašizmu te, nasuprot njemu, piše: "Tko ne želi govoriti o koristima koje su od toga imali milijuni običnih Nijemaca, taj bi o nacionalsocijalizmu i o Holokaustu trebao šutjeti".

Dok Aly odlučno kreće u napad na dotadašnja istraživanja nacionalsocijalizma, u svojoj preuzetnosti pogađa pak rub, a ne središte mete. U prvom dijelu knjige "Populisti na djelu" pokušava objasniti na koji je način nacionalsocijalizam nastojao legitimirati svoju vladavinu. Premda ističe funkciju nacističke rasističke ideologije koja je Nijemce proglasila superiornima svim ostalim narodima, istodobno forsirajući unutar sebe ideju složne narodne zajednice (*Volksgemeinschaft*), Aly ne smatra da su rasizam i nacionalsocijalistička ideologija bili odlučujući čimbenici u stjecanju lojalnosti običnih Nijemaca, nego da je njihova ljubav prema Hitleru išla kroz želudac. Ključnim proglašava sposobnost diktature da udovoljava materijalnim potrebama svojih podanika, zaključujući kako je Hitlerov režim bio prihvaćen zato što je uspješno uspostavio "socijalnu narodnu državu" utemeljenu na grabežnom umorstvu i pljački. "Nemali broj njemačkih obitelji", tvrdi Aly, "raspolagao je u ratu većim primanjima negoli u miru". U drugom dijelu knjige "Podčinjavanje i izrabljivanje" prikazani su načini pljačkanja okupiranih i satelitskih zemalja. Autor ističe da je izrabljivanje drugih naroda i država omogućilo da cijeli njemački narod postane zapravo ratni profiter koji podržava nacionalsocijalističku diktaturu. Podmićivanje Nijemaca "kruhom, putrom i pekmezom", koje su mogli priuštiti sebi zahvaljujući paketima koje su im slali vojnici s fronte, autor je rekonstruirao pomoću pisama Heinricha Bölla. Taj dobitnik Nobelove nagrade za književnost u njemačkoj je javnosti poznat kao ljevičar, a njegovo ime nosi i politička zaklada lijevo-liberalne stranke Zelenih. To je nedvojbeno razlog zbog kojega se upravo njegov primjer Alyju činio dobrim, a i politički dovoljno provokativnim, da obrani tezu o tome kako je zahvaljujući poslanim paketima živežnih namirnica i robe široke potrošnje čak i u Böllovoj nenacističkoj katoličkoj obitelji nastala "nesumnjivo pasivna lojalnost" spram Hitlerove diktature. "Diktatura za svoje političko funkcioniranje i nije trebala ništa više", zaključio je Aly. Kako je, međutim, na temelju Böllovih rečenica iz pisama obitelji – primjerice: "Ah, uistinu mi je neizrecivo zadovoljstvo što vas mogu opskrbljivati maslacem" – Aly izveo zaključak o

broj 14 - lipanj 2013.

pasivnoj lojalnosti spram režima? Valjda je potpuno jasno da je bolje imati nego nemati maslaca i da je razumljivo kako se tome vesele i Böll i njegova obitelj, ali to ne mora imati nikakve neposredne veze s podrškom političkom poretku. U svojim pismima Böll nikad nije zbog "kruha, putra i pekmeza" hvalio Hitlerov režim. Nije sporno da je njemačko ratno gospodarstvo dobrim dijelom opstajalo na pljački. Aly je to izvrsno prikazao na primjerima izrabljivanja Belgije, Nizozemske, Francuske, Italije i SSSR-a. Naglasio je da je nacistička rasistička politika prema slavenskim narodima uzrokovala smrt milijuna od gladi, da su nacisti Ukrajinu i Rusiju smatrali izvorom hrane za Wehrmacht te ih nemilosrdno izrabljivali. Razmjeri tog izrabljivanja prikazani su na temelju podataka Statističke službe Reicha, a njihova analiza nedvojbeno se ubraja u bolje dijelove knjige. U trećem dijelu "Eksproprijacija židovske imovine" posljedično se brani teza da je holokaust bio najveće izrabljivačko ubojstvo u povijesti te da njegov uzrok nije rasistički protusemitizam nego potreba režima da pomoću opljačkane židovske imovine vodi egalitarni socijalnu politiku. U obrani te teze autor iznosi niz novih podataka o razmjerima i mehanizmima nacističke pljačke i izrabljivanja nenjemačkih naroda. Na primjerima masovnoga grabežnog ubojstva Židova u Slovačkoj, NDH, Rumunjskoj i Bugarskoj prikazani su načini na koje je Wehrmacht prao novac, a nacistički saveznici pljačkali svoje sugrađane židovskog podrijetla. Osobito su zanimljive Alyjeve analize okolnosti u Grčkoj, politike devalvacije grčke drahme koja je dovela do inflacije i nestašice poljoprivrednih proizvoda, a potom i pljačke židovske zajednice u Solunu. Zanimljiva je i autorova reinterpretacija deportacije Židova s Rodosa u srpnju 1944. u logor smrti Auschwitz, koji se do sada obično navodio kao dokaz slijepa nacističke mržnje, jer se smatralo da se genocid provodi čak i po cijenu sigurnog povlačenja njemačkih vojnika. U četvrtom dijelu knjige "Zločin kao narodna dobrobit" brani se teza da je holokaust nerazumljiv ako se ne promatra kao masovno grabežno ubojstvo. Aly, doduše, ne negira ulogu koju je u pokretanju genocida nad Židovima imao nacionalsocijalistički rasistički protusemitizam, ali ističe da se u analizi njegovih uzroka nipošto ne smije zanemariti materijalna korist koju su od zločina imali obični Nijemci. Smatra da je od nacističkog genocida nad Židovima korist imalo 95 posto Nijemaca. Njegova tvrdnja da su svi Nijemci profitirali od pljačke Židova i okupiranih zemalja nedvojbeno je točna, ali za svoju središnju tezu – da je režim tim приходima uspio smanjiti ekonomske nejednakosti u Trećem Reichu i financirati većinu ratnih troškova – nije uspio podastrijeti uvjerljive dokaze. Upravo suprotno, istraživanja društvene povijesti nedvojbeno dokazuju da je u Trećem Reichu došlo da smanjenja gradnje socijalnih stanova, pogoršanja dostupnosti zdravstvene zaštite te pada kvalitete proizvoda široke potrošnje i opskrbe živežnim namirnicama. Dietrich Eichholtz, kojega i Aly citira, dokazao je da su profiti njemačkih poduzetnika u vrijeme rata snažno porasli i da su bili znatno viši od povišenih poreznih izdataka uvedenih 1943, dok drastično povećanje poreza za krupne poduzetnike neposredno pred svršetak rata nije više imalo stvarnog učinka. Unatoč pljački okupiranih zemalja i židovske imovine, u vrijeme rata u Trećem Reichu jako je opala opskrba proizvodima široke potrošnje, i to tako drastično da tijekom nacističkog režima nikada nije dostigla razinu iz 1928,

vremena prije velike svjetske ekonomske krize. Zbog toga je, unatoč ostrim kaznama, nastalo crno tržište na kojemu su cijene proizvoda široke potošnje stalno rasle. Aly je te činjenice jednostavno zanemario pa je i njegova analiza jednostrana.

Budući da su njegove teze naišle na brojna osporavanja i u njemačkoj javnosti izazvale novi *Historikerstreit*, Aly je odlučio odgovoriti svojim kritičarima u posebnom poglavlju u novom izdanju knjige, koje se nalazi i u hrvatskom izdanju. U tom osvrtnu ne odstupa od svoje filozofije "kruha, putra i pekmeza". Ponovo je posegnuo i za citatima iz pisama, ovoga puta ikone njemačkog antifašizma Sophie Scholl. Navodi pismo u kojemu ona svojem prijatelju koji se bori u redovima Wehrmachta zahvaljuje na poslanoj bonbonijeri i drugim poklonima. Potpuno je nejasno zašto bi se njezna zahvalnost smatrala dokazom da su Nijemci tijekom rata uživali u obilju te da su zbog toga svi bili lojalni nacionalsocijalističkom poretku, budući da Scholl nije zahvalila Hitleru, nego svome prijatelju, pa bi bilo logično da se to tumači kao gesta prijateljske naklonosti i pristojnosti, a ne dokaz ugođe koju je, navodno, oko sebe širila "konsenzusna diktatura" Trećeg Reicha. Alyjevu tezu da su većinu troškova vođenja rata snosili pokoreni narodi, a ne obični Nijemci, uvjerljivo je osporio britanski povjesničar Tooze, koji je pokazao da su prihodi od njemačke pljačke u inozemstvu pokrivali najviše 25 posto svih troškova vođenja rata, dok su ostatak morali pokriti obični Nijemci.

Nažalost, hrvatskom čitateljstvu to će poglavlje biti nedovoljno jasno. Izostao je, naime, nužan opširniji predgovor ili pogovor bez kojega nije moguće shvatiti ulogu Alyjeve knjige u njemačkom procesu "ovladavanja prošlošću". Nakladnik je, čini se, bio svjestan njezina polemičkog značaja, ali se ograničio na kratak predgovor urednika knjige Vuka Perišića u kojemu se nastoje objasniti neka dvojbena prevoditeljska rješenja, ali ne i važnost rasprave koju je knjiga potaknula. Time se, za hrvatsko se čitateljstvo, izgubila najveća vrijednost knjige: dobro utemeljeno isticanje socijalnog aspekta nacionalsocijalističke diktature, odnosno izostala je mogućnost da se razumiju njezina polemičnost i funkcija u suvremenim političkim raspravama.

Nedvojbeno je da se tumačenje prošlosti ne zasniva isključivo na pronalazanju povijesnih izvora, nego bitno ovisi i o načinu na koji se razumije sadašnjost i percipira budućnost. Točnost te tvrdnje pokazala se u Alyjevu odgovoru kritičarima, odnosno u njegovim javnim nastupima iz kojih se jasno vidi da ga u pisanju knjige nije poticala isključivo želja da donese "najnovije vijesti iz prošlosti", nego jednako tako i ambicija da pomoću njih tumači aktualnu njemačku politiku. Ključ za razumijevanje njegovih namjera javni je istup u kojemu je politiku ukidanja nekih elemenata socijalne države od strane koalicijske vlade SPD-a i Zelenih početkom 21. stoljeća proglasio politikom "ovladavanja prošlošću". Ima li se na umu da je u Njemačkoj taj izraz rezerviran za obračun s totalitarnim nasljeđem nacionalsocijalizma, jasna je Alyjeva težnja da ideju socijalnih prava i društvene i ekonomske jednakosti, koja je u osnovi socijalne države, uprlja nacionalsocijalizmom. Na taj se lijepak ulovio i urednik knjige – ili i on naprosto dijeli Alyjevo mišljenje. Zbog toga se u dogovoru s prevoditeljicom Danielom Tkalec odlučio da se njemački izraz *Volksstaat* prevede kao "socijalna država". Nedvojbeno i sam svjestan značenja njemačke riječi *Volk*, Perišić ističe da se

taj naslov knjige prevoditeljici "nametao sam po sebi". Što bi to pak trebalo značiti, nije jasno nikome tko smatra da naslovi knjiga proizlaze iz utemeljenog promišljanja. Točno je da Aly nastoji naglasti socijalni aspekt Hitlerove diktature, ali valjda je u tu svrhu i sam mogao koristiti izraz "socijalna država", ali to nije učinio jer je bio svjestan da bi odustajanjem od termina *Volksstaat* prikrilo rasističko-nacionalističku bit Hitlerove politike. Hrvatski naslov knjige čini upravo to – ne dopušta da se do kraja vidi bitna razlika između nacističke "narodne države" i kasnije ustanovljene socijalne države. Naslov hrvatskog izdanja knjige čini još spornijom činjenica da se već u prvom poglavlju pojavljuje izraz "narodna država" koji dobro funkcionira. U samom se tekstu, dakle, izraz "narodna država" činio dobrim, pa je tim više nejasno zašto se ne bi dosljedno koristio i u naslovu. Šteta je da se u prijevodu nije koristilo rješenje iz časopisa *Gordogan* u kojemu je pod naslovom "Hitlerova narodna država bila je uslužna diktatura" objavljen razgovor s autorom. U funkciji rasprave nije naodmet još jednom istaknuti da kod nacista nije riječ o socijalnoj državi, nego o slozi "krvlju i tlom" definirane nacionalne zajednice. Zbog toga je potpuno pogrešno izraz *Volksstaat* prevoditi kao "socijalnu državu". Mnogo bi bilo bolje da se ostao njemački izraz, a da se njegovo značenje objasnilo u bilješci, ako se već nije želio upotrijebiti termin "narodna država". Tko zna, možda je socijalna država uistinu stvar prošlosti i treba je hitno napustiti, ali to se zasigurno ne može argumentirati tako da se posredno, pogrešnim prijevodom, proglašava fašističkim izumom. Socijalna država je ekonomsko-politički poredak koji je poslijeratna tekovina socijaldemokracije i demokršćanstva i koja je utemeljena na razvoju njemačkoga socijalno-tržišnog gospodarstva te se bitno razlikuje od koncepta nacionalsocijalističke "narodne države". Socijalna država nije utemeljena na ideji "krvi i tla", genetski, etnički čistoj naciji, nego na zajedničkom životu slobodnih građana.

Valja se osvrnuti i na Alyjevo poigravanje s Horkheimerovom tezom. Suvremena istraživanja fašizma jasno su dokazala da fašizam kao politički poredak nije nekakav neizbježan stupanj u razvoju kapitalizma. Jednako je tako pogrešna tvrdnja da je njemački nacionalsocijalizam, kao radikalna varijanta fašizma, u svojem konceptu "narodne države", koja je svojom socijalnom politikom izlazila ususret siromašnijim slojevima, nastojao prevladati kapitalizam. Zev Sternhel je vrlo uvjerljivo dokazao da fašizam – za razliku od komunizma koji se želio izboriti za društvene promjene mijenjajući ekonomske strukture društva – nije ugrožavao kapitalizam. Fašisti su i u svojoj radikalnoj njemačkoj nacionalsocijalističkoj varijanti bili uvjereni da – premda su prezirali kapitalistički poredak – svoju buržoaziju mogu potčiniti povijesnoj misiji nacije i natjerati je da radi u interesu države. Nacionalsocijalisti nisu, dakle, svoju revoluciju usmjerili protiv kapitalizma. U predgovoru knjizi, uz kapitalizam, glavnim neprijateljem nacionalsocijalizma s pravom je proglašen liberalizam, ali je time ukazano samo na dio značajki toga zločinačkog pokreta. Neupitno je da su nacionalsocijalisti prezirali liberale zbog njihova slavljenja individualizma, ali u svojoj reakcionarnoj revoluciji fašisti su otišli mnogo dalje napadajući i samo prosvjetiteljstvo. Nije slučajno Goebels, nakon pobjede nacionalsocijalista 1933, napisao da je "ovim 1789. izbrisana iz povijesti", odbacujući upravo prosvjetiteljsku ideju da su svi

Ljudi rođeni slobodni i jednaki. Upravo to komuniste razlikuje od fašista: premda su i oni odgovorni za masovne zločine, komunisti nikad nisu tvrdili da neki ljudi zbog svoga etničkog podrijetla nisu ljudi. Da se to istaknulo u predgovoru ili, još bolje, u opširnijem pogovoru, hrvatskom bi se čitateljstvu omogućio uvid u raspravu koja se razvila nakon objavljivanja knjige. Nadalje, osobito spornom čini se i Alyjeva teza prema kojoj njemački protusemitizam nije bio ništa rasističkiji od protusemitizma ostalih europskih naroda, kao i tvrdnja da ne postoji ništa posebno u njemačkoj povijesti što bi se moglo povezati s putem prema strašnim zločinima koje su počinili nacionalsocijalisti. Premda ta tvrdnja na prvi pogled zvuči snažno, ona je naprosto potpuno pogrešna. Nema, naime, dvojbe da je njemački protusemitizam imao snažna rasistička obilježja, a da je kod većine drugih srednjoeuropskih naroda protusemitizam bio vjerske ili ekonomske prirode. Njemačka je, uz Austriju, bila jedina moderna, industrijski razvijena zemlja u kojoj se razvio radikalni fašizam koji je doveo do holokausta i taj se razvoj može – kako je to istaknuo Hans-Ulrich Wehler – objasniti isključivo specifičnim značajkama njemačke povijesti. Nadalje, spremnost Nijemaca da slijede Hitlerovu karizmatsku vladavinu, da budu dio *Volksgemeinschafta*, ne može se objasniti isključivo materi-

jalnom korišću koju su imali od nacionalsocijalističke diktature. Rasizam, kao jedan od bitnih elemenata radikalnog fašizma NSDAP-a, ne može se i ne smije potcijeniti odnosno umanjivati, a to ova knjiga čini, svodeći genocid nad Židovima na pljačkaški pohod uzrokovan ekonomskim razlozima, odnosno na "grabežno umorstvo". Treba stoga iznova istaknuti da su u osnovi toga grabežnog masovnog zločina jasni rasistički protusemitski motivi. Nacisti su mogli masovno poubijati i opljačkati i druge narode, ali su svoju energiju usmjerili poglavito na Židove. Zašto? Zbog nacionalsocijalističke ideologije koja je zagovarala radikalni genetički protusemitizam. Određeni tip antisemitizma bio je prisutan i drugdje u Europi, ali uz vjerski, politički i ekonomski, samo su nacisti razvili rasistički protusemitizam koji ih je naveo da počine genocid. Zbog toga je nacistički genocid nad Židovima jedinstveni događaj u povijesti, kako je to već izvrsno pokazao glasoviti *Historikerstreit*. Zločinačka nacionalsocijalistička ideologija imala je presudnu ulogu u tome, a upravo tu činjenicu zanemaruje Götz Aly. Unatoč svemu, pred hrvatskim je čitateljstvom dobra knjiga koja otvara nova pitanja, donosi nove spoznaje i predstavlja vrijedan doprinos istraživanjima zločinačkoga nacionalsocijalističkog poretka. ■